

Танас Вражиновски
(Скопје, Република Македонија)

УБАВИНАТА НА МАКЕДОНИЈА ВО СВЕСТА НА МАКЕДОНЦИТЕ - ПО ПРИМЕРИ НА НАРОДНАТА ТРАДИЦИЈА*

Ајсѝпракѝ: Убавината на Македонија која живее во свеста на македонскиот човек, во нашиов прилог, ја откриваме преку примери од народните песни и преданија. Тие избобилуваат со елементи во кои се воспевуваат прекрасните македонски планини, езера, реки, полиња и сл. кои кај него предизвикуваат чувства на убавина и на естетско доживување. Ваквите чувства се облагородуваат и со дела кои во наследство на нашиот народ ги оставиле човечкиот ум и човечките раце.

Клучни зборови: убавина, езера, реки, планини, манастири, цркви, народно творештво.

Македонското народно творештво избобилува со примери во кои се воспеваат природните убавини на Македонија. Со нивно посредство низ изминатите векови македонскиот народ, меѓу другото, ја градел свеста за убавина, ги овековечил своите погледи кон убавото и чувството за естетското доживување на својата татковина, создавајќи свој естетски идеал. Недвосмислено, тој покажал дека има изострен вкус во откривањето и прикажувањето на убавото, а со тоа и својата приврзаност, љубов и почит кон татковината, како нешто свето и достоинствено.

Љубовта и восхитот, поврзани со емоционална осетливост, претопени во едно возвишено естетско чувство, носат во себе посебна содржина и посебни димензии на прифаќањето на убавото. Убавината на природата добива особено естетско доживување кога таа е збогатена со дела на човековата дејност. Таа тогаш се здобива со елементи на културно, духовно и патриотско чувство. Визуелната средба со природните убавини збогатени со уметничките вредности се надградува во една хармонија на природата и делото на човековиот ум, кој, во суштина, е творечки и уредувачки. Таа испреплетеност овозможува полно и совршено естетско доживување.

Во нашиот труд, ќе се задржиме на оние убавини на македонската земја, кои предизвикуваат чувство на убавина од два аспекти: прво, реалната природна убавина, испреплетена со прекрасните дела изградени од човекот, кои на свој начин овозможуваат збогатено естетско доживување, и второ, наладата која ја доживува читателот читајќи ги прекрасните описи или настани сврзани со дадениот објект или локалитет. Во врска со тоа, материјалот го групиравме во две групи: 1. природни убавини - убавини што ги пружат македонските планини, езера, реки и сл. и 2. убавини, дела на човековата дејност од сакрален карактер.

I. Планината во народната традиција.

1. *Мийскајѝа димензија на ѝланинајѝа.*

Планината секогаш оставала длабок впечаток врз човекот. Таа од најстарите времиња поради својата конфигурација станала израз на божественост, поим за висока власт и почит. Во согласност со некои современи македонски верувања, преданија и легенди, во планините продолжува да се одсива ехото на паганската

* Прилогот е прочитан на Седмата меѓународна тркалезна маса "Балканѝт и морето - послания кѝм времена и поколения", 26.02 - 1.03. 1998, Банско - Петрич, 1998.

многобожечка религија. Високо во мариовската планина Перун, живее божеството Перун во придружба на божествата Дабог и Морена. Во непосредна близина на Перун планина се наоѓа врвот Трибор, кој најверојатно е поврзан со името на божеството Трибор. Топонимот Перун се појавува на повеќе места во Македонија.¹ Исто така, се среќава и топонимот Велес, сврзан со паганското словенско божество Велес, односно Волос. Повеќе истражувачи сметаат дека топономастиката се јавува како важна дисциплина која помага во реконструкцијата на митолошкиот систем.

Како одглас на паганските верувања, во македонските планини сè до денешен ден се кријат таканаречените свети шумички или свети дрвја, кои во минатото на Словените им служиле како места каде што се одвивале молитвени дејствија. Многу често во верувањата се појавуваат и култните камења, расфрлени низ планините. Светите шумички и култните камења во народната традиција се познати како вакавски места, каде што постои забрана на сечење дрвја, обично дабови или земање камења за каква било намена. Според верувањата и преданијата, непочитувањето на оваа забрана предизвикува несреќа. Познати се и верувањата и преданијата за светите, односно исцелителските води, кои му носат здравје на човекот. Во недостапните планини кои се затвораат и отвораат се крие изворот на бесмртната вода, чувана од цинови, кон која се стремат да дојдат јунаците од волшебните приказни, како и Александар Македонски според некои македонски преданија.² Функциите на светите места во нашата современост добиваат нови форми на живеење, испреплетени со паганско-христијанска содржина.³

2. Демонска димензија на планините.

Планините, обично, ги населуваат некои демони, а во прв ред самовилите и змевите. Читајќи ги преданијата, приказните, песните и сл., наладата од убавината на планината добива зголемени чувства на нејзино доживување со посредство на волшебните планински извори и малите езерца кои се наоѓаат високо во нивните пазуви. И тука се појавува едно спојување на убавината на природата со убавината на некои натприродни суштества, на пример, самовилите, кои доаѓаат до контакти со исто така убавите овчари. Тие со своето свирење на кавал ги маѓепсуваат и ги замајуваат самовилите, кои го играат своето самовилско оро.⁴ На таков начин се случува една извонредна композиција: прекрасната природа, волшебната убавина на самовилите и на човекот, придружена и облагородена со волшебната музика на овчарот и вонземското оро на самовилите.

Планината е благородна, весела и радосна, но, исто така, таа знае да биде и тажна и нерасположена, па јунакот ќе ја праша:

- Слушај, горо зелена!
Шчо не си толку весела,
како си толку зелена,
ушче да имаш вода студена,
како тебе не ќе има друга.⁵

¹ Танас Вражиновски, *Народна митологија на Македонците*, Соработници, Љупчо С. Ристески, Владимир Караџоски, Лола Симоска, Институт за старословеска култура, Матица македонска, Скопје 1998,

² Танас Вражиновски, *Македонски историски преданија*, Матица македонска, Скопје 1992, 21-22.

³ На истото место.

⁴ *Македонски народни волшебни приказни*, Подготвил Танас Вражиновски, Скопје 1986, 41-46.

⁵ Кирил Пенушлиски, *Македонски народни балади*, Македонска книга, 1983, 117.

Одговорот следи: самовилите ги затвориле изворите. Во повеќе народни песни има една поврзувачка симболика: планина - вода. Јунакот над јунаците Марко Крале, ќе ги ослободи заклучените извори и водата повторно ќе протече. Планината си го враќа својот сјај и животност, а јунакот слободно ќе си ја смири жедта. И планината и планинските води се извори на живот.

А пак, змевите ги грабат најубавите девојки и ги носат во своите планински живеалишта.⁶

3. Библиско-религиозна содржина на планините.

Според некои други, пак, легенди, планините ја носат во себе убавината што произлегува од Библијата. Нивните имиња се од библиско потекло. Дедото Ное за време на потопот со својот брод се нашол на македонска земја и им ги дал имињата на планините: Шар, Кораб, Песјак, Лубен, Бистра, Крчин, Пелистер.⁷

Низ планините и полињата на Македонија, чекорел Христос и апостолот Павле со другите христијански апостоли. Во едно предание, Христос минувајќи низ некои нејзини делови, именувал градови и села и ја одредувал нивната судбина. И така имињата на градовите Битола и Ресен, како и на некои планински селски населби, произлегле од него.⁸ Христовата мајка, св. Богородица, зазема видно место во народното творештво. Таа во едно предание, држејќи го в раце својот син, застанала на Златоврв планина за да гради манастир.⁹ Манастири и цркви градат св. Илија¹⁰ и св. Никола¹¹ и други светци, со религиозна намена, а во некои случаи и за да го заштитат православно население од потурчување. Во планините се подвизувале познатите пустиножители св. Јоаким Осоговски, св. Гаврил Лесновски и св. Прохор Пчињски.¹²

Може да се констатира дека планините во македонското народно творештво се митологизирани, тие носат библиска односно религиозна смисла.

4. Релација: планина - човек.

Во народното творештво планините се карактеризираат со повеќе аtribute, преку кои доаѓаат до израз поетските дарби на народот, содржани во прекрасните зборови, во блескавите слики и украси. Тие ја облагородуваат човечката душа, на која ѝ пружаат чистота и топлина. Го привлекуваат кон себе со својата свежина и богатството на многубројните ливади претворени во чудесни килими, кои може да ги исплете само природата. Планините напролет добиваат ново руво:

Како ми дојде Ѓурѓовден,
сама се гора облекла:
се во зелена долама,

⁶ *Македонски народни преданија*, Подготвил Танас Вражиновски, Скопје, 1986, 195-202.

⁷ Марко К. Цепенков, *Македонско народно творештво*, Преданија, 7, Македонска книга, Скопје, 1972, 190-191.

⁸ Танас Вражиновски, *Убавините на Македонија низ преданија и легенди*, Матица македонска, Скопје 1995, 21-22.

⁹ *Обредни и митолошки песни*, Избор и редакција д-р Кирил Пенушлиски, Македонска книга, Скопје 1968, 203.

¹⁰ Танас Вражиновски, *Македонски преданија за места*, Скопје 1970, 44-46.

¹¹ Панчо Михајлов, *Български народни песни от Македония*, София, 1924, п. 40.

¹² Танас Вражиновски, *Светите Иван Рилски, Јоаким Осоговски, Гаврил Лесновски и Прохор Пчињски во македонската народна традиција*, **Спектар**, 14, 28, Скопје, 1996, 173-179.

се во зелено кадифе.¹³

Според тоа, еден од основните атрибути на планините е *зелената боја*. Зелениот раскош на планините е израз на барањето и негувањето на убавината во животот и во љубовта. Планините се *високи*, а на нив се шири "рамна рудина", а на таа рудина се наоѓа постелата на љубовта:

На рид имат до три бели снега,
еден лански, другиј олумлански,
овој третиј, леле, годинашни;
а на среде малку раскопнато,
и на раскопнато постела послана,
на постела лудо и девојка...¹⁴

Параболата на ридот и снегот претставува ретка имагинација која создала чиста, поетска проекција на љубовта сред белината и тишината на природата. Со доаѓањето на пролетта, планините се разигруваат и стануваат сè повпечатливи.

Дојде време, дојде коа,
да расцути трендафило,
да смириса сета земја,
сета земја Румелиска:
од Битољско до Прилепско,
од Прилепско до Велешко,
од Велешко до Солунско.¹⁵

Тие белеат од стада со овци. Тогаш долетуваат птиците и им носат убавина на човекот:

Коледица, варварица,
сива, сива гулабица,
долетала од планина
и донесла убавина.¹⁶

Од планините доаѓаат, исто така, добри и весели вести:

... од твоето бело стадо:
сиве овци с изјагниле,
со јагнина калешати,
сите кози с искозиле,
со јарина брнушати;¹⁷

¹³ Миладиновци, *Зборник*, 1861-1961, Скопје, 196, 361. (I изд. Български народни песни, събрани от братя Миладиновци Димитрия и Константина, в Загреб 1861).

¹⁴ К. А. Шапкарев, *Сборникъ оѣтъ български народни умоѣворения*, Кн. I-V, София, 1891-1894, 1109.

¹⁵ *Љубовни народни ѣсни*, Избор и редакција Душко Наневски, Македонска книга, Скопје 1971, 54.

¹⁶ *Обредни и митолошки ѣсни...*, 213.

¹⁷ На истото место, 218.

за на крајот да му порачаат: "Весели се, домаќине!"

Девојките - билјари собираат билки, а заљубениот јунак ѝ носи китка планинско цвеќе од планината на својата избраница:

Лудо идет од гората,
младо идет од гората,
в р'це носе до две китки,
до две китки теменушки.¹⁸

5. *Од планината кон морето:*

Од планините извираат многу македонски реки, од кои повеќето се влеваат во Вардар, единствената река која ја поврзува денешна Република Македонија со морето и ја разубавува Македонија: "од извора дур до Солуна", како што вели народната песна. Реките ги оплодуваат полињата, на кои селаните ја обработуваат со пот својата земја. На Вардар, пак.:

Сокол пие на Вардаре вода,
на глава му бел трендафил ц'фти,
крилја му се сребро до рамена,
нозе му се злато до колена!¹⁹

Несекојдневен спој на зборови, прекрасна егзотична слика, која сорджи еротска мисла во восхитот кон соколот како синоним на јунакот, сред примамливиот раскош на пејзажот.

6. *Историјска димензија на планината:*

Планините заземаат важно место во историјата на македонскиот народ. Планините се *ајдучки и комински*, а во поновите народни песни и *партизански*. Тие во своите пазуви ги криеле борците за ослободување на Македонија од туѓите поробувачи.

Развивај, горо зелена,
и ти ле, шумо букова,
да мојш да кријеш кумити!²⁰

Поради тоа и поради другите благодатни својства коишто планината ги има во човечкиот живот, таа е блажена и во секое годишно време во неа врие животот, никогаш не е празна:

ни зиме, горо, ни лете,
ни јесен, горо, ни пролет:
зиме си п'лна ем рамна,
зиме си п'лна снегови;
пролет си п'лна ем рамна,
пролет си п'лна с' дрваре,

¹⁸ Миладиновци, цит. дело, п. 597.

¹⁹ *Сборник за народни умотворения*, II, ..., 64.

²⁰ *Македонски револуционерни народни песни за Гоце Делчев, Јордан Пиперкаја и Пипу Гули*, Избор и редакција Д-р Блаже Ристовски, Музиколошка обработка Ѓорѓи М. Ѓорѓиев Скопје, 1974, 92.

ју лето п'лна с' овчаре
а јесен п'лна с' комите.²¹

Планината е зборно место на борците: без оглед на тоа дали се оние од времето на Илинденското востание или од времето на востанието на македонскиот народ од Втората светска војна.

Планината и полето се одухотворени и се претставени во персонифицирана форма. Тие тажат и плачат по загинатиот јунак:

Расплакала се гората.
Гората ем планината,
И од гората дрвјата,
И од полето тревата,
Заради Делче војвода.²²

Во некои планински места до денешен ден, според некои преданија, се слушаат гласовите на загинатите борци, а самовилите им прават свадби на младите девојки кои го загубиле својот живот во илинденските борби не оставајќи свое потомство, а младите паднати јунаци од Мечкин Камен и Слива, земјата ги исфрлала за да ја продолжат борбата до конечната слобода на својата татковина.²³

II. Блесокојѝ на македонскиѝе езера.

Македонскиот народ умеел своевидно да ја доживува убавината која извира од општонародното сфаќање на поимот убаво, како резултат на вековните естетски подбори и критериуми. Во случајов ни се наметна познатата мисла на Фјодор Достоевски: "Убавината ќе го спаси светот". Доволно е да се посети Охрид и неговата околина, со своите чудесни и свети места, кој толку многу ѝ дал на словенската култура, а со самото тоа и на европската, за да се потврди оваа мисла на Достоевски. Има едно предание кое сосема кратко, но јасно ја поткрепува оваа мисла. Преданието е сврзано со св. Наум Охридски, кое раскажувачот го насловил "Рајско место"²⁴, а тоа рајско место е Охридското Езеро со планините кои го опкружуваат и манастирот Свети Наум. Тоа е место кое во свеста на македонскиот човек претставува поим за раскошна природна убавина збогатена со прекрасните дела на човекот. Во потсвеста на човекот убавината на рајот е вонземска и надвременска појава, необјаслива за разбирањето и доживувањето на земската убавина, таа е целосно идеализирана. Вредностите на убавината на Охридското Езеро добиваат поголема смисла и естетска содржина кога самиот Бог, во својот небесен рај, сакајќи да му одреди на свети Наум вечно место на живеење, не можел во рајот да му најде. Тој такво место му нашол, но не во рајот, туку на македонска земја, над Охридското Езеро - точно на местото каде што светецот го изградил својот манастир. И таму тој го вратил на вечно живеење.

А поетот Константин Миладинов тагувајќи по својата татковина, прави прекрасна синтеза на убавината на своето родно место. Тој ќе напише:

²¹ *Македонски револуционерни народни ѝесни, ..., 36.*

²² *Македонски народни ѝесни*, Текст и мелодии записал Коста Църнушанов, София, 1956, 556.

²³ Танас Вражиновски, *Македонски историски ѝреданија*, Матица македонска, Скопје 1992, 283-309.

²⁴ Стојан Ристески, *Леѝенди и ѝреданија за светиѝи Наум*, Скопје, 1990, 49.

Тамо зората греит душата
и с'нце светло зајвит в гората,
тамо дарбите на природна сила
сос с'та раскош ги растурила:
бистро езеро гледаш белеит,
или од ветар сино -темнеит;
поле погледнеш, или планина,
сегде божева је хубавина.

Тамо по срце и кавал да свирам,
с'нце да зајдвит, ја да умрам.

Ние оваа мисла на авторот би ја преиначиле со зборовите: *вечно да живеам*, односно *вечно да живееме*.

Овде неизоставно треба да се споменат и преданијата за потеклото на името на Преспанското и на Дојранското Езеро. Првото го добило името по убавата ќерка на Самоил, Преспа²⁵, а второто по името на убавата Дојрана²⁶, која, не сакајќи да се потурчи, се фрлила во бистрата вода на езерото. Прекрасна композиција на убавината на природата со убавината на жената, без оглед на тоа што имињата на овие езера потекнуваат од жртвата на две прекрасни жени. Езерата во народните песни секогаш се сребрени, сини и длабоки, а нивните брегови позлатени.

Според тоа, човекот е жеден за убавина, бидејќи во неговата суштина е вроден стремежот кон убавото. Се разбира, тоа го потврдува и македонското народно творештво.

III. Сакралнаџа, кулџурнаџа и истџорискаџа димензија на македонскиџе манасџири.

Планините и бреговите на езерата ги красат прекрасни манастири и цркви, сврзани со имињата на светите Климент и Наум Охридски, потоа манастирите на пустиножителите: св. Јоаким Осоговски, св. Гаврил Лесновски, манастирот Св. Богородица во близината на с. Слепче, од каде што се слушаат тажните молитви на ослепените војници на цар Самоил и манастирот на св. Прохор Пчињски, каде што во 1944 година беа удрени темелите на македонската држава по Втората светска војна, манастирот Света Пречиста Богородица Кичевска, манастирот на св. Јован Бигорски и многу други манастири и цркви кои во минатото биле познати како културни и книжевни центри каде што се градел македонскиот дух.

Според тоа, земјата на Македонците е послана со прекрасни манастири и цркви. Секој човек, од самата глетка на овие волшебни градби се воодушевува и пријатно вознемирува. И се поставува прашањето: може ли само немо да се помине покрај нив или да се влезе внатре, каде што во него ќе погледнат очите на Господа и на светците и само да се помоли или да запали свеќа и да си замине? Во тие мигови неговото срце почнува посилно да чука, а душата се чувствува облагородена, неговите очи го забележуваат блесокот, светлината и топлината која зрачи од фрескоживописот и иконите што ги красат светите сидови на овие свети места. Убавината тука самата незабележливо се наметнува, го обвиткува човекот во своите одежди, нежно и топло.²⁷

²⁵ Архив на Институтот за старословенска култура, Прилеп., К. бр. 103.

²⁶ Танас Вражиновски, *Убавиниџе на Македонија низ џреданијаџа и леџендиџе*, Матица македонска, 1995, 57-58.

²⁷ На истото место, 8.

Во тие моменти на возвишено доживување на убавината, не е можно а да не се восхитуваме на градителите на тие градби, кои ги граделе со големо умеење и развиено чувство за убаво. Нивните вешти раце и имагинацијата, нивниот дух создале вистински прекрасни и, истовремено, единствени уметнички и архитектонски вредности.

Во македонското народно творештво имаме прекрасно пренесување на поетската мисла во пејсажни облици, со исклучителна инспирација во доживувањето на убавото, збогатено со делата на човековата дејност. Во него докрај се отвара македонската душа, со сета своја питомост и нежност. Тоа е недвосмислен доказ за неограничените можности на македонскиот збор.²⁸

²⁸ Душко Наневски, *Маџијата на македонската поетска уметност*, **Љубовни народни песни**, Избор и редакција Душко Наневски, Скопје 1971, 19.